

УДК 81'255:81'255.4

ВАРІАТИВНИЙ ЛЕКСИЧНИЙ ПОВТОР В АСПЕКТІ ПЕРЕКЛАДУ

Петрик О.М.

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

У статті на матеріалі творів Марини Цветаєвої та їхніх україномовних перекладів досліджено варіативний лексичний повтор як перекладацьку проблему. Узагальнено погляди мовознавців щодо повтору як лінгвістичного явища. Конкретизовано поняття «варіативний лексичний повтор». Представлено особливості його перекладу (еквіваленти, варіанти, трансформації, опущення). З'ясовано, що застосування того чи того прийому в процесі створення друготвору залежить від структурних, частиномовних та семантичних характеристик варіативних лексичних повторів мови оригіналу.

Ключові слова: поетичний переклад, варіативний лексичний повтор, еквівалент, варіант, трансформація, опущення, транслатема.

Постановка проблеми. Художній переклад, як один із видів міжлітературного сприйняття, досить часто є частиною не тільки власне літературної, але й культурної взаємодії, оскільки дає змогу познайомитися з життям, історією та світоглядом іншого народу.

Історія перекладацької думки підтверджує, що переклади слугують певним стимулом до власної творчості, вони спонукають засвоювати нову тематику, літературну техніку, сюжети. Разом із тим переклади, зберігаючи своєрідність оригіналів, стають вагомими явищами національної літератури.

Початок ХХ ст. ознаменований відновленням поетичної мови, пов'язаною з появою численних літературних напрямів і нових поетичних систем. Голос М. Цветаєвої називають вершиною російського модернізму, що намітив появу в літературі особливої поетики, особливого різновиду вірша, який характеризується новими ритмами та інтонаціями. Система засобів мовної виразності в поезії М. Цветаєвої позначена винятковим багатством і різноманітністю.

Для її поетичної мови повтор є одним з найхарактерніших прийомів. Він універсальний за своєю природою: має достатню експресивність й емоційність, використовується для відтворення оцінки зображуваних автором явищ дійсності й одночасно сприяє посиленню виразності, зобра-

жальності мови, впливаючи на емоційно-вольову сферу людини.

Враховуючи функціональне навантаження повторів у поезіях М. Цветаєвої, перекладач повинен обов'язково зберігати в друготворі цю лінгвістичну одиницю, оскільки вона є особливо значущою в процесі текстотворення, активізує пізнавальну діяльність читача, створює умови для найефективнішого впливу на нього.

Перші спроби сприйняття творчості М. Цветаєвої в Україні належать Є. Маланюку. Згодом П. Тичина, перекладаючи її твори, вводить їх до своєї поеми «Зустріч з Мариною». Власна поетична індивідуальність допомогла В. Стусу максимально наблизитися в перекладі до ритмомелодики оригіналу, передати емоційний настрій, тональність, найважливіші поетичні образи. М. Борецький дав змогу українському читачеві максимально відчувати цветаєвську музику, гру звуками, значення кожної коми й тире. Прояв власної поетичної самобутності наявний у перекладах Р. Скиби: поряд з образами й мотивами поетеси він вводить і власні для відтворення внутрішнього світу ліричної героїні чи специфіки художньої форми. Переклади В. Богуславської вражають точністю й майстерністю відтворення звукової організації, емоційного настрою, специфіки художньої форми, особливостей синтаксису. Поезія М. Цветаєвої постала перед українським читачем у новому ракурсі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання вивчення різних видів повторів та його функцій піднімалися в працях відомих дослідників на матеріалі різних мов: англійської (І.М. Астаф'єва, В.А. Кухаренко та ін.), німецької (О.В. Бекетова, Т.А. Гаршина, Н.Т. Головікіна та ін.), французької (Т.С. Дуднікова, Т.С. Цветкова, В.Г. Гак та ін.), російської (И.В. Арнольд, Л.В.Зубова, О.О. Иванчикова, Н.Ю. Шведова, І.П. Шмельов, Ю.М. Лотман та ін.), української (А.П. Коваль, А.К. Мойсієнко, О.В. Огоновська, М.Я. Плющ, С.Я. Складар, О.Г. Фоменко та ін.).

На сучасному етапі повтор розглядають і як експресивно-стилістичний (засіб композиційної організації вірша (В.М. Жирмунський), засіб звукової інструментовки вірша (Ю.Н. Тинянов), «лінгвостилістичний» засіб (Л.Н. Тимошук), інтонаційно-стилістичний засіб у поетичному тексті (К.Г. Волошина)), і як граматичний засіб мови, а також як порушення мовної норми.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. За останні десятиліття у вітчизняній науці накопичений значний матеріал у межах дослідження повтору. Проте, незважаючи на неослабний інтерес до проблеми, на сьогодні варто відзначити недостатньо повний розгляд питання про розуміння варіативного лексичного повтору (далі – ВЛП), як одного з елементів ідиостилю поета та особливостей його відтворення мовою перекладу.

Мета статті – дослідити структурні особливості ВЛП у поезіях М. Цветаєвої та специфіку їхнього перекладу В. Богуславською.

Виклад основного матеріалу. Як один із найпоширеніших зображально-виражальних засобів, повтори – явище дуже давнє й досить поширене в лінгвістиці. Це спричинене тим, що ритмічна організація повтору, яка будується на інтонаційному виділенні ключових понять тексту, непомітно впливає на підсвідомість реципієнта. Більшість мовознавців підкреслюють майже гіпнотичний вплив повторів. Як стверджує В.П. Москвін, «повтор – це найдієвіший засіб мовного маніпулювання, що полягає у використанні засобів мови з метою прихованого впливу на адресата в потрібному для мовця напрямку. Саме тому фігурами повтору з античних часів користуються, з одного боку, оратори й політики, а з іншого – поети» [2, с. 83].

Думки вчених про природу цього засобу досить різні: його кваліфікують як стилістичну категорію в текстах художньої літератури, як поетичний прийом та характерну рису усної народної творчості, як один із засобів зв'язку висловлювань у тексті, як структурно-значущий елемент розмовного мовлення, як граматичний засіб утворення слів і форм слів. Оскільки термін є об'ємним поняттям, лінгвісти пропонують застосовувати й ряд інших термінопозначень: повторення, повторна номінація, подвоєння, редуплікація, тавтологія, надмірність, гіперхарактеризація, плеоназм, анафора, епіфора тощо. Більшість із них мають обмеження у вживанні, або ними користуються тільки окремі вчені.

Отже, за останні десятиліття накопичено вагомий матеріал у галузі дослідження повтору,

що вимагає осмислення й певного узагальнення. У статті оперуємо таким визначенням: повтор – це стилістичний прийом, що полягає як мінімум у двократному вживанні мовної одиниці певного лінгвістичного рівня в межах рядка, строфи або ширших контекстів з метою гармонізації вірша, посилення експресії, появи прихованих смислів слів, фіксації уваги читачів.

Для аналізу в роботі залучені лише ВЛП (за термінологією Бочкарьової Ю.Є.) – комунікативно зумовлені елементи (від слова до речення), які повторюють у текстовому розгортанні основну думку автора й передбачають деякий розвиток змістового плану тексту [1, с. 9]. ВЛП не просто повідомляють про що-небудь, а визначають динаміку смислового розгортання тексту, естетично впливають на читача, активізують його пізнавальну діяльність. Такий різновид повтору був представлений у роботах Н.Є. Цветкової, С.І. Львової, Н.В. Данилевської, Н.С. Болотнової. ВЛП розглянуто як організовану структурну одиницю тексту, у межах якої повторюване слово або надслівний елемент є особливо значущим у процесі текстотворення та сприйняття тексту. Особливості структурно-семантичної організації та функціонування ВЛП зумовлені своєрідністю лексичної структури кожного окремого тексту.

Структура ВЛП представлена як поєднання постійного, дослівно повторюваного компонента й змінного, за допомогою якого розкривається його динамічний характер. Для виділення домінанти необхідна точність, дослівне повторення будь-якого елемента тексту (від слова до строфи), у якому об'єктом уваги є лексичне наповнення. Межі змінного компонента встановлюються на основі семантичних, граматичних й образних зв'язків із домінантою.

Як складне різнофункційне явище, ВЛП виступає не тільки в сполучній функції (вона для них вторинна), а в основному у функції просування змісту цілого тексту [1, с. 21], у функції показника динаміки його розвитку в процесі пізнавальної діяльності читача.

У поезіях М. Цветаєвої ВЛП представлений як мінімум – одним повнозначним словом, максимум – мовленнєвою конструкцією. За структурою повтори розподілено на три види: 1) ті, що коротші за рядок (90 одиниць), 2) ті, що дорівнюють рядку (37 одиниць), 3) ті, що довші за рядок (7 одиниць)¹.

Що довша структура ВЛП, то вагомішим щодо розвитку авторського задуму й читацького сприйняття він є, яскравіше створює ритмодинаміку вірша, робить сильнішим акцент на пропонуваній думці. Проте в аспекті перекладу така транслатаема є найскладнішою щодо відтворення мовою друготвору. Труднощі під час перекладу викликані ще й іншим чинником – формою художнього тексту. Віршованій творі відрізняється високою концентрацією образності, надзвичайно великим семантико-стилістичним навантаженням на кожне слово, підвищеною увагою до форми, яка зумовлена й підкорюється особливостям будови мови й при цьому є найважливішим зображальним засобом [3, с. 421].

ВЛП, коротші за рядок, найчастіше відтворені В. Богуславською еквівалентами з метою збереження лексичної наповненості вірша. Це влас-

¹ До аналізу були залучені лише ті поезії, що мали переклади українською, розміщені в книзі Цветаєва Марина. Вибране. Вірші, поема, драма. / У перекладах Валерії Богуславської. – Київ, 2002. – 286 с.

тиво ВЛП, що дорівнюють одному повнозначному слову (в основному це займенники, прикметники чи іменники) із семантикою конкретних предметів чи неживої природи, довжина ланцюжка яких складає два-чотири повторення. Напр.:

Так плыли: голова и лира, Вниз, в отступающую даль. И лира уверяла: мира!	У далеч несла сумовито Вдвох – ліру й голову – вода. І ліра стверджувала: – Світу, – А голова услід: – Шкода! (...) Бува, що туга невмолима
А губы повторяли: жаль! (...) Порой, в тоске неутоли- мой, Ход замедлялся головы. Но лира уверяла: мимо!	Ваганням голову спина. Та ліра запевняє: – Мимо! – Вуста ж – німіють на- вманья.
А губы ей вослед: увы!	Їх узголов'я хвиль допіру
Вдаль – зыблящимся изголовьем Сдвигаемые как венцом –	Вінцем поєднує, мов струм.
Не лира ль истекает кровью? Не волосы ли – сере- бром?	Чи то спливає кров'ю ліра, Чи то волосся – сріблом струн? (с. 69)

Традиційний образ ліри – символ деякої та-емничої влади поета над майбутнім.

В окремих випадках, коли домінантою ви-ступає лексема зі значенням стану чи почуттів, перекладач застосовує відповідники – варіанти. Порівн.:

Той, – можешь – ничем, можешь – всем Назвать: глубока, неизбывна. Назвать: глубока, неизбывна. Посмертных – невнятицы дивной. Невнятицы старых садов, Невнятицы музыки новой, Невнятицы первых слов, Невнятицы Фауста Второго.	Та – що хоч усім, хоч нічим Назви – глибоческа, мов пастка, Непевна поем височінь, Посмертна поезії ласка. Непевність прадавніх садов, Непевність мелодій но- вітніх, Непевність найперших складів, Чи другого Фауста – звідти (с. 34-35).
---	---

Російське слово *невнятица* має тлумачення «То, что трудно расслышать, или то, что лишено ясности, отчётливости». В українській мові йому еквівалентом є *невизначність*. Незважаючи на це перекладач обирає варіант – синонім *непевність* («Що погано сприймається зором чи слухом; невизначність»). Хоча в перекладі ланцюжка ВЛП автор у першому випадку використовує прикметник, а в останньому – опущення, у цілому запропонована структура сприяє динаміці розви-тку основної думки.

Якщо ж ВЛП представлений більше ніж од-нією повнозначною частиною мови, проте корот-ший за рядок і в одному ланцюжку представлені більше ніж два повторення, – перекладач засто-совує різні види трансформацій. Напр.:

Я думаю об утре Вашей славы, Об утре Ваших дней, Когда очнулись демоном от сна Вы И богом для людей.	Милуюсь я славным Вашим ранком, Це був лиш передень, Як демоном прокинулись Ви раптом І богом для людей.
---	---

Я думаю о том, как Ваши брови Сошлись над факелами Ваших глаз, О том, как лава древней крови По Вашим жилам разли- лась. Я думаю о пальцах, очень длинных, В волнистых волосах, И обо всех – в аллеях и в гостиных – Вас жаждущих глазах. [...] Я думаю о полутемной зале, О бархате, склоненном к кружевам, О всех стихах, какие бы сказали Вы – мне, я – Вам. Я думаю еще о горсти пыли, Оставшейся от Ваших губ и глаз... О всех глазах, которые в могиле. О них и нас.	Я думаю про те, як Ваши брови Зійшлись над смолоски- пами очей, Про те, як нуртувати древній крові По Ваших жилах гаряче. Я думаю про пальці на світанні В хвилястій чорноті, Про всі оті алеї і віталь- ні, Де Вас могла знайти; [...] Я думаю про напівтемну залу, Про оксамит, що до шов- ків схилився, Про вірші, що для мене б Ви сказали, А я – для Вас. Про жменню пороху, оту, що нині Від дотику до Ваших губ знялася. Про очі всі, які у домо- вині... Про них і нас (с. 57).
--	---

Одразу ж у першій строфі перекладач вдаєть-ся до заміни й перестановки *я думаю / милуюсь я*, які аж ніяк не псують українського варіанту, а навпаки, прикрашають його, роблять його ближ-чим для сприйняття, милозвучним. Утрачений в останній строфі повтор не знижує емоційного на-вантаження поезії.

Для другої групи ВЛП, що дорівнюють рядку, властивий переклад за допомогою такого прийо-му, як підбір варіанта-синоніма, напр.:

Сини подмосковные холмы, В воздухе чуть тёплом – пыль и дёготь. Сплю весь день, весь день смеюсь, – должно быть, Выздоровливаю от зими [...] Чьи-то взгляды слишком уж нежны В нежном воздухе едва нагретом... Я уже заболеваю летом, Еле выздоровев от зими.	Підмосковних пагорбів дими, У зігрітім вітрі – пил, мастило. Сплю, всміхаюсь – може, поцастило Видужати від зими [...] І довірливі занадто ми, Хоч повітря ледь теплом зігріто. Я, здається, хвора вже на літо, Ледь оклигуючи од зими (с. 80).
---	--

Для перекладу автор пропонує український розмовний відповідник *оклигуючи / выздоровев*. Проте, на наш погляд, невиправданим є зміна категорії виду в дієсловах (*выздоровливаю / ви-дужати – недок.в / док.в.; выздоровев / окли-гуючи – док.в / недок.в.*) та використання стилістично забарвленого відповідника (*оклигу-ючи_{розм.}*). Це зміщує акценти в поезії. В оригіна-лі – завершення стану → перехід до іншого, у перекладі – незавершеність одного стану → не-впевненість в іншому. Крім того, героїня в пере-кладі виглядає слабкою, млявою, хворобливою, інертною.

Проблема відтворення ВЛП, що дорівнюють рядку, вирішується також і за допомогою транс-формацій, але із втратою самого ВЛП, напр.:

Для беглеца Мне сад пошли: Без ни-лица, Без ни-души! Сад: ни шажка! Сад: ни глазка! Сад: ни смешка! Сад: ни свистка! Без ни-ушка Мне сад пошли: Без ни-душка! Без ни-души!	Мене, втікачку, В сад поклич, Без ні-чекань, Без ні-облич! Нівроку сад! Ні кроку – сад! Без сміху – над! Без свисту зрад! Без співжиття Даруй садок, Без ні-чуття, Без ні-чуток (с. 33).
---	--

У першій строфі наявна перестановка займенника *мене* й заміна дієслова *пошли* на *поклич*. У третій строфі – заміна дієслова *пошли* на *даруй* та його перестановка; використання суфікса суб'єктивної оцінки *-ок-*. Майже всі застосовані перекладачем трансформації працюють на зміст, підтекст. Але, як нам видається, використана лексема *садок* із суфіксом пестливості в межах саме такого контексту дещо знижує й руйнує серйозність поезії, спрощує образ-символ.

Третю групу представляють ВЛП, довщі за рядок. Взаємодія домінанти й перемінних компонентів створює підсилення смислових відношень у поезії. Особливість перекладу таких конструкцій у тому, що вони не зберігаються в тексті друкотвору повністю, оскільки є найскладнішими у відтворенні. У жодному тексті В. Богуславській не вдалося повністю зберегти ВЛП. Напр.:

Никто ничего не отнял – Мне сладостно, что мы врозь! Целую Вас через сотни Разъединяющих верст. (...) Нежней и бесповоротней Никто не глядел Вам вслед... Целую Вас – через сотни Разъединяющих лет.	Нічого не відібрали. Солодке на самоті. Цілую Вас – через бра- ми, Що перетнули путі. Так ніжно і так самотньо Ніхто Вам вслід не вдив- лявсь... Цілую Вас – через сотні Років, що роз'єднують нас (с. 60).
--	--

Відтворюється, як правило, домінанта ВЛП, а перемінний компонент трансформується.

В іншому прикладі В. Богуславська уникає повтору взагалі й перекладає його за допомогою різних трансформацій. Порівн.:

Привычные к степям – глаза, Привычные к слезам – глаза, Зеленые – соленные – Крестьянские глаза! (...)	Усталеність ланів – очам, Усталеність жалів – очам, Зеленим, коли зле мені, Селюччиним очам.
--	--

Шел мимо паренек с лотком... Спят под монашеским платком Смиранные – степенные –	Шшов із яткою хлопчак... Та сон в монашчиних очах, В сумлінних тих, в су- мирних тих, В очах із «Отче наш»... У звичних до ланів – очах, У звичних до жалів – очах. Що бачено – те начебто Поховано в очах... (с. 48)
Крестьянские глаза. Привычные к степям – глаза, Привычные к слезам – глаза... Что видели – не выдадут Крестьянские глаза!	

Такий переклад зумовлений складністю всієї побудови транслатем. Зміна структури одиниці перекладу спричинила втрату ВЛП і, відповідно, зміну смислового навантаження вірша.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У статті здійснена спроба дослідити ВЛП з боку перекладу. З'ясовано суть поняття ПЛП. Структура ВЛП представлена сполученням постійного, дослівно повторюваного компонента й перемінного, за допомогою якого розкривається його динамічний характер. Для виділення домінанти необхідна точність, дослівність повторення певного елемента тексту (від слова до строфи), у якому об'єктом уваги є лексичне наповнення. ВЛП визначають динаміку змістового розгортання тексту, естетично впливають на читача, активізують його пізнавальну діяльність. На матеріалі поетичних творів Марини Цветаєвої та їхніх україномовних перекладів, здійснених Валерією Богуславською, розкриті структурні особливості та специфіка перекладу ВЛП. Найрозповсюдженішими є ВЛП, коротші за рядок (слова чи сполучення слів), які в межах одного ланцюжка повторюються два рази і більше та несуть основне смислове навантаження. Для їх збереження в перекладному тексті В. Богуславська застосовує не якийсь один прийом, а цілі комбінації: сполучення еквівалентів та трансформацій, еквівалентів та варіантів, рідше – варіантів та трансформацій. Інколи ВЛП зберегти не вдається, що зумовлено структурними особливостями транслатем, її частиномовною належністю та семантикою. Різноманітність прийомів перекладу ВЛП й ефективне їх застосування демонструють самобутність і професіоналізм перекладача. Інтерес до творчого доробку М. Цветаєвої в Україні підтверджує, що його вивчення в Україні має подальші перспективи.

Список літератури:

1. Бочкарева Ю.Е. Вариативные лексические повторы как средство регулятивности в лирике М. Цветаевой: автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / Ю.Е. Бочкарева. – Томск, 2007. – 24 с.
2. Москвин В.П. Типология повторов как стилистической фигуры [Текст] / В.П. Москвин // Русский язык в школе. – 2000. – № 5. – С. 81-85.
3. Сдобников В.В. Теория перевода: [учебник для студентов лингвистических вузов и факультетов иностранных языков] / В.В. Сдобников, О.В. Петрова. – М.: АСТ: Восток-Запад; Владимир: ВКТ, 2008. – 448 с.
4. Цветаева Марина. Вибране. Вірші, поема, драма / У перекладах Валерії Богуславської. – Київ, 2002. – 286 с.

Петрик Е.М.

Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя

ВАРИАТИВНЫЙ ЛЕКСИЧЕСКИЙ ПОВТОР В АСПЕКТЕ ПЕРЕВОДА

Аннотация

В статье исследован вариативный лексический повтор как переводческая проблема. Обобщены взгляды языковедов о повторе как лингвистическом явлении. Конкретизировано понятие «вариативный лексический повтор», и представлены особенности его перевода (эквиваленты, варианты, трансформации, опущения). Установлено, что применение того или иного приема в процессе создания переводного текста зависит от структурных, частеречных и семантических характеристик вариативных лексических повторов языка оригинала.

Ключевые слова: поэтический перевод, вариативный лексический повтор, эквивалент, вариант, трансформация, опущение, транслатема.

Petryk O.M.

Mykola Hohol Nizhyn State University

VARIATIVE LEXICAL REPETITION IN TRANSLATION'S ASPECT

Summary

In this article variative lexical repetition as a translation problem is investigated on a material of Marina Tsvetaeva's poetry and its Russian translations, made by Valeria Boguslavska. It was summarized the points of view of linguists concerning repetition as a linguistic phenomenon. The concept of «variative lexical repetition» is fleshed out. The peculiarities of translation of variative lexical repeats (equivalents, variants, transformations, omissions) are presented. The use of a technique in the process of creating a secondary composition depends on structural, semantic and parts'of speech characteristics of variative lexical repeats of the original language.

Keywords: poetic translation, variative lexical repetition, equivalents, variants, transformations, omissions.